

ՏՊԱԽՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՈՒ ՅԻՇԱՏԱԿՆԵՐ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԷՆ

— 00 —

Գ.

Մտաւոր կեանքի կարեւոր հաստատութիւններէն մէկն ալ՝ Պետական Մատենադարանն է։ Կուլտուրայի Տան ձախ կողմը, նոյն չէնքին մէկ բաժնին մէջ տեղաւորուած, անկախ հայ եւ օտար լեզուով գրքերու ամենէն ստուար հաւաքածուն է որ հայկական կեդրոնի մը մէջ երբեք գոյութիւն ունեցած ըլլայ։ Այն պահուն ուր Երեւան կը գտնուէի, մատենադարանին վարիչն էր Սուրէն Մարկոսեան, տեղակալը՝ Անուշաւան Հովիւեան։ անոնք ինծի յայտնեցին թէ արդէն իսկ 800,000ը կ'անցնէր հոն համախմբուած գրքերուն ու գրքոյկներուն թիւը։ Կովկասի ու Ռուսաստանի մէկէ աւելի հանրային ու մասնաւոր հայկական մատենադարանները միացած են հոն՝ կազմելու համար այդ խոշոր հաւաքումը։ Այնտեղ փոխադրուած են՝ օրինակի համար՝ Լազարեան ձեռագրանի ճոխ գրադարանը, Արցաթեան քնտանիքի, Ալեքսանդր Միսանիկեանի, Երաժշտազէտ Ղօր-դանեանի, ճարտարապետ Սերբերիսկեանի, Լ. Մսերեանի գրքերու հաւաքածուները։ Արտասահմանէն, ինչքան որ գիտեմ, մեր սղրացեալ բարեկամ Յովսէփ Իսկէնաւըն է որ իր մահուրէն քանի մը տարի առաջ, իմ թեյադրութեամբս, Երեւան գրկեց իր հայ եւ օտար լեզուով քնտիր գրքերու հաւաքածուն, եւ Արմե-

նակ Սազրզեան, որ Պոլսէն մեկնած ասին իր հայերէն գրքերը նուիրեց մեր Պետական Մատենադարանին։ Մոսկուայի ու Լենինկրատի պետական Փօնտէն ուսւ գասական գրականութեան բոլոր դործերը գրկուած են հոն, չնչին վճարքի մը փոխարէն։ Իսկ մեր Պետական Մատենադարանի հիմնարկութենէն մինչեւ ցարդ Մոսկուայի, ինչպէս Միսիթեան միւս Հանրապետութեանց մայրաքաղաքներու մատենադարաններուն վարչութիւնները ձրիաբար գրկած են անոր մէկ մէկ օրինակ բոլոր նոր հրատարակուած գրքերէն։ Մատենադարանի վարչութիւնը կ'ընէ ամէն ինչ որ կարելի է որպէս զիրացնէ այդ հաւաքումին մէջ, գիտմաներով ու գիւտմաներով, ինչ որ զեւ հոն կը պակսի, բռնականաբար, ինչ որ հրատարակուած է եւ կը հրատարակուի ցարդ Հայաստանի մէջ՝ խորհրդած իմին հոն հաստատուելէն ի վեր՝ գրկուած է Մատենադարանին։ Հին հրատարակութեանց մէջ է որ կան պակասներ, օտար լեզուներով գրքերու հաւաքածուն զեւ հոնու է անշուշտ բովանդակել ամէն ինչ որ կական է, նոյնպէս՝ արեւմտահայ հին ու նոր գրքերու եւ մասնաւոր բաժինը մեծ պակասներ կը ներկայացնէ։ Վերջերս Երեւանի «Գրադպրատ»ին վարչութիւնը կոչ մը կ'ուղղէր արտասահմանի հայ

հրատարակիչներուն, գրողներուն ու թերթի-
րու վարիչներուն, խնդրելով որ հաճին իրենց
նոր հրատարակած գրքերէն ու գրքոյկներէն
կամ իրենց թերթէն մէկ օրինակ նուիրել Պետ.
Մատենադարանին. այդ կոչը լոյս տեսաւ մեր
մամուլին մէջ, բայց չեմ գիտեր թէ քանի՞ հո-
գի արտասահմանէն կանոնադրապէս պատու-
խանած են անոր: Արեւմտեան երկրներե-
րու մէջ, ամէն մէկ հրատարակչի ու հեղինա-
կի, եւ ամէն մէկ պարբերականի վարչութեան
համար պարտականութիւն մըն է իրենց գրքե-
րէն կամ թերթէն օրինակ մը գրկել իրենց ազ-
գային մատենադարանին. այդ նոյն պարտա-
կանութիւնը զգալու եւ կատարելու են արտա-
սահմանի հայ հրատարակիչները, հեղինակ-
ներն ու մամուլի վարիչները (1): Անշուշտ,
կան արտասահմանեան հրատարակութիւններ
որ երեւան այսօր՝ Պետական Մատենա-
դարանին մէջ հասարակութեան արտա-
գրութեան տակ չեն կրնար գրուիլ.
« Պրակտարական տիկտատուրայի » գրաքն-
նութիւն մը կայ որ կ'ընտրէ ինչ որ կարելի
է ժողովուրդին մատչելի դարձնել եւ ինչ որ
կարելի չէ. բայց ամէն ինչ որ կը գրուի հոն,
կը պահուի, մեծ մասը հասարակութեան
մատչելի կը դառնայ, մաս մը՝ կը գրուի
դպրանի բաժնի մը մէջ: Այդ դպրանի բաժնի-
նին մէջ տեսայ՝ օրինակի համար՝ Անախիտի
հաւաքածուն, որ մատչելի չէ հասարակու-
թեան՝ հաւանօրէն նկատուելով շատ ազգայ-
նական սկզբով հրատարակութիւն: Ինչ որ կը
գրուի հոն, մեծ մասամբ կը ծառայէ ուրեմն
հանրութեան, մնացեալը կը պահուի ազգա-
յին համար՝ երբ մտածման լիակատար ազա-

տութիւնը պիտի հաստատուի եւ ամէն հրա-
տարակութիւն մատչելի պիտի դառնայ հան-
րութեան: Արդէն իսկ, գրքերու համար մատ-
նադրապէս (ու մանաւանդ հին հրատարակու-

հայ մամուլին եւ յայտնի գրողներուն՝ փոխա-
նակութեան հիման վրայ, — ինչ որ, պէտք է
նկատել անգամ մը եւս, դեռ չափազանց քիչ կը
կատարուի: Խորհ. Հայաստան օրաքերթի մէջ
վերջերս երեւցած յօդուածէ մը հանդիմով կ'ի-
մանամ որ լուսաւորութեան նոր կոմիտարը՝ Ն.
Ստեփանեան, այցելելով Մատենադարանը, ա-
նոր զարգացման համար կարգ մը շահեկան ա-
ռաջարկներու կարգին գործեր է վարչութեան
(աւելի լայն ծաւալել հայկական գրքի մատե-
նագիտութիւնը, յատուկ ուշադրութիւն դար-
ձնել արեւելեան եւ կովկասեան բաժիններուն՝
որպէս Մատենադարանի հիմնական օղակի,
եւն.) բեղադրեր է նաեւ « Մատենադարանի
գրականութեան լիակատար լրացման համար
լայնօրէն ծաւալել հրատարակութիւններու փո-
խանակումը արտասահմանի հետ »: Մաղքենի
որ այս վերջին բեղադրութիւնը իրապէս ու
շարունակաբար գործադրուի:

Նոյն յօդուածէն կ'իմանամ նաեւ որ վերջերս
Մատենադարանի վարչութիւնը գրքերու հա-
ւաքածուները դասաւորեր է, յատուկ բաժին-
ներով. հայերէն, ռուսերէն, ֆուրգերէն,
բուրբերէն, եւրոպական լեզուներով հրատա-
րակութիւններն ու մամուլը ունին իւրաքան-
չիւրն առանձին բաժին, որով հոն աշխատող-
ները կարող են աւելի դիւրաւ օգտուիլ այդ հա-
ւաքածուներէն: Վերջապէս, այդ յօդուածէն
կ'իմանամ թէ Մատենադարանի գիտական ու
գանգուածային սրահներուն մէջ կարդալու կամ
աշխատելու գացողներուն թիւը, որ 1930/31
96.700 էր, 1931ին 98.880, 1932ին 117.859,
1933ին 131.122 հոգի եղած է, ինչ որ Խ. Հա-
յաստանի մէջ մտաւորական կեանքի յարանոս
զարգացումը ցոյց կուտայ:

(1) Արտասահմանեան գրքերն ու քերթերն
աւելի լայն չափով Խ. Հայաստան ղրկուելուն
կրնայ մեծապէս նպաստել Խ. Հայաստանի մէջ
հրատարակուող պարբերականներուն ու գրքե-
րուն կանոնաւոր առաքումը արտասահմանեան

թեանց) գրաքննական խառութիւնը որոշ շա-
փով մեղմացած է. իսկ գրքերու եւ թերթերու
ամբողջական հաւաքածուն — զաղտնի բաժի-
նին մէջ գտնուածներն ալ միասին — մատչելի
է տիրող կուսակցութեան մտաւորական վա-
րիչներուն, ինչպէս եւ որոշ բանասէրներու
կամ գրողներու որ իրենց ուսումնասիրու-
թեանց համար կրնան պէտք ունենալ այդ բո-
լորը տեսնելու:

Պետ. Մատենադարանին, կամ « Գրադա-
րատ »-ին մէջ (ինչպէս նաեւ կ'անուանեն զայն
հոն) կուսակուսած գրքերը արդէն իսկ այնքան
ստուար թիւ մը կը կազմեն եւ անոնց թիւը օրէ
օր այնքան աճելու վրայ է, որ Կուլտուրայի
Տան այդ բաժինը շատ նեղ կուգայ, ու տեսայ
հաւաքածոներ, որ զեռ սնտուկներու մէջ
փակուած կը մնային հոն՝ տեղի պակասու-
թեան պատճառով: Սպասելով որ օր մը կա-
ռավարութիւնը միջոցները ճարձ Պետ. Մատե-
նադարանին համար նոր ու մեծատարած շէնք
մը կառուցանելու, Մելիգոնեան Գօնտի Յանձ-
նաժողովը գեղեցիկ գաղափարն ունեցած է,
ինչպէս կը գրէի Անահիտի նախորդ թիւի յօդ-
ուածիս մէջ, Պետ. Մատենադարանին հեա-
ղհեալ ծանրացող բեռը թեթեւցնելու համար՝
իր տարեկան եկամուտին մէկ մասովը կառու-
ցանել մասնաւոր շէնք մը, ուր պիտի ամփոփ-
ուին Հայագիտական, կովկասագիտական եւ
արեւելագիտական հին եւ նոր հրատարակու-
թիւնները: Այդ նոր Մատենադարանի շէնքը
սկսած էին արդէն կառուցանել հոն գտնուած
միջոցիս, եւ լրացիրներէն կ'իմանանք թէ այս
ամառ աւարտած կ'ըլլայ:

Կուլտուրայի Տան աջ կողմը կը գտնուի
մասաւոր կեանքի ուրիշ վատարան մը, « Գրող-
ների Տունը », պաշտօնատուն եւ հաւաքավայր
Հայաստանի « Գրողների Ընկերութեան »: Այդ
Ընկերութեան անդամ են բոլոր գրողները, հին

թէ նոր, կուսակցական թէ անկուսակցական:
Ինչպէս յայտնի է, առաջ երկու մասի կը բաժ-
նուէին գրողները Խորհ. Հայաստանի, ինչպէս
եւ Խորհ. Միութեան բոլոր երկիրներուն մէջ,
« պրոլետարական գրողները », այսինքն անոնք
որ որոշապէս յարած են համայնավար կուսակ-
ցութեան, եւ անկուսակցական գրողները, որ
առանց համայնավար ըլլալու՝ համակիր ու
գործակից են նոր բեմին, « ուղեկիցները », ինչպէս
զանոնք կը կոչէին: Թեւադրութեամբ
Կորքիի, որ այդ բաժանումը փաստակար կը
գտնէր գրական գործին զարգացման ու նոյն
իսկ մարքսեան վարդապետութեան ուսնացման
ու գրական ձեռով արտայայտման համար,
Սխալին քանի մը տարի առաջ Զնձեց այդ երկ-
ութիւնը, ու անկէջ ի վեր բոլոր գրողները,
համայնավար ու անկուսակցական, միացած են
միակ կազմակերպութեան մը մէջ որ կը կրէ
Խորհրդային Գրողներու Ընկերութիւն անունը:
« Գրողների Տունը » ունի քանի մը հարիւր հո-
գի պարունակել կրցող սիրուն սրահ մը, որուն
պատերը զարդարուած են հայ մեծ գրողներու
դիմանկարներով (Մ. Աբովեան, Նալբանդեան,
Ստեղծականց, Թումանեան, Երվանդազէ,
Պարոնեան, Պետրոս Գուրեան, Մեծարեց,
Միսոնիկեան, Չարենց, Էւն.) եւ ուր տեղի
կ'ունենան Ընկերութեան վարիչ մասնախում-
բին սարքած պարբերական ասուլիսները եւ
գրական հանդէսները: Ասուլիսները կը նուիր-
ուին բնդհանրապէս՝ Պետական Թատրոնին մէջ
ներկայացուած ինքնադիր նոր հայ խաղի մը
կամ նոր հրատարակուած գրական հատորի մը,
մերթ ալ՝ մեռած կամ ողջ հայ կամ օտար հե-
ղինակի մը ամբողջական գործին եւ կամ գրա-
կան, գեղարուեստական տեսարանութեան բնդ-
հանուր հարցի մը: Եւ ներկայ կ'ույս ասուլիսի
մը որ տեղի կ'ունենար Դերենիկ Դեմիրճեանի
« Ծովափօրային չող » թատերախաղին առթիւ
որ նոր սկսած էր ներկայացուիլ, ու երեք հան-
դիսութեանց, որոնց մին Լէօի մահէն քիչ յե-
տոյ անոր յիշատակին ու գործին նուիրուած

յարդանքի հաւաքոյթ մըն էր, երկրորդը՝ Խորհրդային Հայաստանի 12րդ տարեկարծին գրական տօնախմբում մը (պաշտօնական տօնախմբումէն քանի մը օր առաջ կատարուած), եւ երրորդը՝ Գարեգին Լեւոնեանի գրական քառասունամեայ գործունէութեան յօրհանար:

Այդ միջոցին, Գրողներու Ընկերութեան քարտուղարը, աշխնքն մարիշը, մզիչ ուժը, — ինչպէս եւ այդ Ընկերութեան օրկանին՝ Գրական Թեքրին՝ խմբագիրը, — Այսպէսն էր, որ իր բանաստեղծի ու հրապարակագրի յատկութեանց կը միացնէ ետեւումն հանրային գործիչի իրական կարողութիւններ: Այդ գրական հաւաքոյթներէն լաւ յիշատակ մը պահած եմ: Բնական էր որ առանց մէջ պիտի չդնէի մրտաժամ լիակատար ազատութիւնը, բոլոր հարցերու մասին բոլորովին տարբեր աշխարհայեացքներու եւ վարդապետութեանց ու անոնցմէ ըզբող գեղեցկագիտական տեսութեանց համարձակ ու անկաշկանդ արտայայտում մը, ինչպիսին կը գտնենք արեւմտեան երկիրներու նմանօրինակ հաւաքոյթներուն մէջ: զիտէի որ կը գտնուիմ երկրի մը մէջ ուր « պրոլետարական տիքիտիւրա » հաստատուած է, ուր միակ կուսակցութեան մը աշխարհայեացքը կը տիրէ եւ ուր անկուսակցականներն ալ այդ տիրող աշխարհայեացքին մօտեցող տեսութիւններ կը յայտնեն: Բայց այդ որոշ գծուած սահմաններուն մէջ, այդ հաւաքոյթները ի յայտ կը բերէին լրջութեան, կարգապահութեան, բարեկրթութեան ու մտաւոր կեանքի համար ջերմ սիրոյ նկարագիր մը, որ հաճելի տպուարութիւն մը կը գործէ: « Փոսֆօրային շոյ »-ը, զոր բեմի վրայ ալ տեսայ, սքանչելի կերպով ներկայացուած (մասնաւորապէս Աւետ Աւետիսեանի եւ Տիկին Արուս Ոսկանեանի կողմէ), խորհրդային բեմի մը աշխատանքի սուր հարցերէն մէկուն՝ « միասարարութեան » հարցին՝ չորսը գարծող խաղ մըն է, շահեկան գործ, ուր այն բաղմաձեւ ձերբերով վարդապետը կը գրաւէր որ է Գերենիկ Գեմիրճեան՝ իր տա-

գանդէն շատ բան գրած է, բայց որ, ունենալով հանդերձ հարտար հիւսք եւ քանի մը իրապէս կենդանի ու յուզիչ տեսարաններ, իր ամբողջութեան մէջ — ինչպէս նոր բեմի մը պիտի ուղղակի ներշնչուած ուրիշ կարգ մը խաղերն ալ որ կը ներկայացունէ աշխարհային խորհրդներուն մէջ, — առարկայ հրապարակագրային արտայայտութեան բնոյթ մը ունի եւ մշտապէս կենդանութիւն ու հրապարակագրութեան իրական պահէ: Նկատեցի որ այդ խաղին վրայ բոլոր խօսողները, — ու տաննէն աւելի էին, — ոչ միայն անոնք որ արդէն յայտնի դէմքեր են, այլ եւ նորայայտ երիտասարդ ուժեր, գրողներ ու գրողներ, հետեւ կը մնային խմբանքի ու նախաթիւնէն, նիւթին հարեւանցի մօտեցման թերութիւնէն, անձնական կրթութեան նկատմամբ ու կամ կուսակցական մոլեռանդութիւններու արտաձեւ, որ մեր մամուլի կամ հաւաքոյթներու քննադատութեանց մէջ յաճախ կ'երեւան, եւ որ հոն ալ՝ մամուլին մէջ (ուր մերթ Զարեան մը, Մկրտիչ Արմէն մը, Մահարի մը, Թոթովենց մը՝ իմաստակութեան հասնող, հաստաքնական խտուրթիւններն ու ծայրայեղ բռնադատութիւնները յիշեցնող մարքոսմոյսութիւնով մը կը դատաւիտուին) կը յայտնուին երբեմն բաւական անհարկի կերպով: Նկատեցի նաեւ որ ամենքն ալ ջանք ցոյց կուտային ժողովրդական կենդանի, մաքուր ու մօտ հայերէնով մը (ուր շատ քիչ օտար բառ կը խառնուի) եւ յստակ, պարզ, վայելիչ ոճով մը արտայայտուելու (ինչ որ կը գտնենք նաեւ այնտեղի հին ու նոր հեղինակներու, իսկական գրողներու, արտայայտութեանց մէջ, բայց ոչ գծաթառարար լրագիրներու լեզուին մէջ որ այլանդակ է): Ամենքը խորապէս ուսումնասիրած էին այդ խաղը, եւ գիտակցաբար կը բանաձեւէին իրենց գնահատումը կամ գիտողութիւնները անոր ընդհանուր հիւսքին կամ այս ինչ տեսարանին, այն ինչ տիպարին վրայ: Նկատեցի վերջապէս որ Գեմիրճեան, որ ամենէն վերջը խօսք տուաւ պատասխանելու համար

իր գործի մասին ներկայացուած գիտողութեանց, իր տաղանդին աշխատանքի ձեւերուն կը միացնէ նաեւ շատ սրամիտ ու սահուն խօսողի մը ձիրքերը:

Լէօն յիշատակին նուիրուած երեկոյթին, լսեցինք Դրաստամատ Սիմոնեանը եւ Սիմոն Յակոբեանը: Առաջինը՝ իր ծանրադուլի, հանդարտամիտ, ժուժկալ ուսուցիչ — բանախօսի եղանակով՝ հանդուցեալ բազմապատակ գրողին պատմագրական աշխատութեանց արժէքն ի վեր հանեց, նոր բեթիմին հաստատուէն յետոյ անոր անկեղծ յարումը, բերած սըրտազին աջակցութիւնը, անցեալ աշխատելու մը տաշնութեան մը եւ գործունէութեան մը մասին անոր կատարած խիստ քննադատութիւնը գնահատեց: Երկրորդը՝ իր փարիզցիացած կովկասահայի աշխոյժ ու ջղուտ ոճովը՝ վերլուծեց անոր հայ նոր գրականութեան պատմութեան եւ քննադատի գործը, հոն յայտնուած ճիշդ ու սխալ տեսութիւնները նշելով (ու թերեւս քիչ մը չափազանց շեշտելով սխալները՝ երեկոյթի մը մէջ որ նոր վախճանած գրական կարեւոր դէմքի մը հանդէպ յարգանքի արտայայտութիւն մըն էր):

Խորհ. Հայաստանի տարեդարձի երեկոյթին, նորէն լսեցինք Դրաստամատ Սիմոնեանը, որ նոր բեթիմի տասերկու տարիներուն ընթացքին թափուած ճիգերուն, կատարուած գործին եւ ստացուած արդիւնքներուն մէկ քըննական համապատկերը ներկայացուց, բացազանչութիւններէ զերծ՝ չափաւոր ու կշռուած ոճով մը, զոր եւ շատ սիրեցի, բայց զոր շտապեց մեծատաղանդ նկարիչ Մարտիրոս Սարեան որ իր ճառին մէջ նկատեց թէ այդ տասերկու տարուան մէջ կատարուած հսկայ յառաջդիմութիւնը պէտք էր աւելի խանդավառութեամբ արտայայտել եւ թէ այդ տարեդարձի տօնին նշանակութիւնը աւելի ճիշդ նօթով մը հասնում էր անկից յետոյ խօսք առնող Թերլէմէզեանի նկարիչը: Արդարեւ, մեր պատուական Թերլէմէզեանի իր հակիրճ ճառին մէջ — յան-

կարծ «վսեմ»ին գազաթը թուած էր, գոչելով. «Այո՛, մենք այս տասերկու տարուան մէջ նեղութիւններ ունեցանք, զրկանքներ կրեցինք, զոհաբերութիւններ յանձն առինք, բայց ի՞նչ են ատոնք այն վիթխարի յառաջդիմութեանց քով զոր ձեռք բերինք, շատ քիչ բան: Նկատի ունենալով այն արդիւնքը զոր ստացանք, կ'արժէ որ մենք տասերկու տարի ծոմ պահած ըլլայինք ...»: Այս խօսքերը խելայեղ ծափեր խլած էին ունկնդիրներէն, որ՝ ինչպէս բոլոր ոգեւորեալ մարդիկ՝ չէին անդրադարձած որ եթէ տասերկու տարի ծոմ պահած ըլլային Հայաստանի մտաւորականները, «վերելքի» ծայրայեղութեամբ մը՝ ինքզինքնին շատոնց երկնքին բարձրագոյն ոլորտը, Հայր Առաքելոյ գիրկը գտած կ'ըլլային: Բայց առանց ուժեղ պատկերներու, արուեստագէտ մը կրնա՞յ ինքզինքն արտայայտել: Սարեան կը մոռնար որ Դրաստամատ Սիմոնեան իբր տեսարան — գասախօս մը՝ շատ բնական ու ճիշդ կ'արտայայտուէր — ու ըստ իս լաւագոյն ձեւով որ պէտք էր, — մինչ մեր տաղանդաւոր նկարիչը կ'արտայայտուէր նոյնպէս շատ բնական կերպով՝ իբր ջերմ զգացումի ու փառ գոյնի մարդ, եւ թէ երկուքը իրար շատ լաւ կը լրացնէին: Նոյն իրիկունը հաճոյքն ունեցայ լրտել Գեղամ Սարեանը, Խորհ. Հայաստանի բզգայուն երիտասարդ բանաստեղծներէն մին, որ իր յօրինած ազնուաշունչ մէկ քերթուածն արտասանեց, եւ յայտնութիւնն ունեցանք քննարկակ թոթովենցի մը, որ իր մէկ աւելանալից ու գունդեղ արծակ բանաստեղծութիւնը կարգաց, — երկու էջերն ալ՝ նոր Հայաստանին վերականգնման, վերածաղկման հրճուանքը պանծացնող երգեր:

Հասարակութիւնը որ կը լեցնէր սրահը, մեծ մասամբ կը բաղկանար մտաւորականներէ եւ ուսանողներէ. ուրախ ու հպարտ խանդավառութիւն մը կը տիրէր ամբողջ այդ հասարակութեան մէջ, խանդավառութիւն որ ինծի տուաւ ամենէն երջանիկ յուզումները զոր ունե-

ցած ըլլամ կեանքիս մէջ: Քանի մը օր յետոյ տեղի ունեցաւ աւելի մեծ սրահի մը մէջ՝ տարեկարծի պաշտօնական հանդէսը, ուր աւելի ստուար, աւելի բազմասարք բազմութեան մը առջեւ, Երզնկեան՝ իր փաստալից, սրամիտ ու պաշարաւառն ճառով, Անանեան՝ ստացուած արդիւնքները պարզօրէի փաստարանող իր պարզ, սրտալից, եռանդուն առեւտրաբանութեամբ եւ դանդաղ կազմակերպութեանց ու պատգամաւորութեանց ներկայացուցիչներ իրենց կրակոտ ուղերձներով կ'արտայայտէին միեւնոյն զգացումները: Հոս խանդավառութիւնը աւելի բուռն էր, ծափահարութիւնները երկարատեւ ու ազմկալից, հաւաքոյթին հանդիսաւորութիւնը աւելի փայլուն ու մեծաշող-բայց Գրոզնեայի Տան հանդէսը ունէր աւելի մտերիմ, իր անշուք պարզութեան մէջ աւելի խորունկ ու սրտաուռ նկարագիր մը:

Գրոզնեայի, — ինչպէս եւ ամէն ճիւղի մը տաւորականները — խորհրդային բեթիմէն նըպատաւորուած են: Երէկ ընդհանրապէս անստոյգ ու յաճախ թշուառ կեանքի մը դատապարտուած, իրենց գործերը հրատարակելու համար մեծ գծաւորութեանց ենթարկուած, մերթ ապրուստին ապահովելու համար՝ ուսուցչութեամբ կամ նոյն իսկ ոչ — մտաւորական աշխատանքներով պարապելու — եւ կամ այս ու այն հարուստն օգնութիւն խնդրելու — ստիպուած, այսօր անոնք ապրուստի համեստ բայց մշտական ապահովութիւն ունին, ամբողջ ժողովուրդին յարգանքին ու կառավարութեան մասնաւոր հոգածութեան տարակայ են: Շիրմանդաղէի պէս մեծ գրադէտ մը, Արեւելանի պէս մեծ դերասան մը, ունեցած են անցեալին մէջ լաւ շրջաններ, այլ եւ ճանչցած են շատ նեղ շրջաններ, եւ իրենց նեղութիւնը՝ վերջերս մանաւանդ արտասահմանի մէջ՝ ալիանդակ համեմատութեանց հասած էր: տեսայ երկուքն ալ Երեւան, Ֆրիդբադէս ու քարոյապէս ստոյգ ու զօրեղ, ուրախ ու խորիմ, գործելու, արտագրելու, արուեստին ծառայելու աւելի քան եր-

բեք խանդավառօրէն տրամադիր: Նար — Դոսի պէս սքանչելի վիպագիր մը հարկադրուած էր տպարանի մը մէջ իբր փորձելու սրբադիշ իր ութերուն ու ժամանակին մեծ մասը փնայնել, Թօրամանեանի պէս խոշոր գիտնական մը անասելի թշուառութեան շրջաններ ունեցած էր, եւ իր գործերուն հրատարակութեան համար օտարներէ օգնութեան առաջարկ ստացած էր եւ ոչ իր տոհմային միջավայրէն: Երկուքն ալ իրենց վայել կեանք մը գտած էին՝ վերջին 10-12 տարուան ընթացքին, ու այլ եւս կ'աշխատէին հանգիստ սրտով, իրենց բոլոր ութերը իրենց սիրական գործին նուիրելով: Չարենց մը հոն տարիներէ ի վեր կը գտնէ այնպիսի աջակցութիւն, որպիսին ոչ մէկ հայ բանաստեղծ Կովկասի մէջ կամ ալլուր՝ դեռ չէր գտած նոր բեթիմէն առաջ: Իսկ նորայայտ երիտասարդ մը տաւորականներու կացութիւնը նախանձելի է պարզապէս: ահա՛ Նորենց մը, Մահարի մը, Ալազան մը, Գեղամ Սարեան մը, Մկրտիչ Արմէն մը, Տարօնցի մը, աղքատ տղաք կամ պատերազմի որբեր, որոնք մէկ օրէն միւսը՝ խորհրդային բեթիմէն ընծայած պաշտպանութեամբ զօրացած, իրենց կարողութիւնները լիովին զարգացնելու, իրենց տաղանդն արտայայտելու, իրենց արտագրութիւնները հրատարակելու միջոցները կը գտնեն իրենց տրամադրութեան տակ, ու սրտով յարած այն վարդապետութեան որուն վրայ հիմնուած է իրենց աշխատի կեանք մը կարելի դարձնող բեթիմէն, երջանիկ են՝ ինչպէս ու եւ է երիտասարդ հայ զրոյ չէ կ'զգած ցարդ: Նոյնը կարելի է ըսել երիտասարդ նկարիչներու, արձանագործներու, երաժիշտներու, ճարտարապետներու, գիտուններու համար:

Անշուշտ, պատկերը իր այս լուսաւոր կողմերուն հետ՝ երբ զայն դիտենք իր ամբողջութեան մէջ, ունի եւ իր ստուերները, — ինչպէս դիտել տուի արդէն նախորդ յօդուածներուն մէջ: Մտաւոր լիակատար ազատութեան պակասը կը սահմանափակէ գործունէութեան

գաշտը հին ու նոր մտաւորականներէն անոնց որ ախրող աշխարհայեացքէն տարբեր տեսութիւններ ունին այս կամ այն հարցի մասին եւ չեն կրնար արտայայտուիլ: Երկրին դեռ ազգաւ ըլլալուն հետեւանքով, կարգ մը կարեւոր աւարկաներու նուագութիւնը կը զգացուին կարգչական, երաժշտական, արձանագործական պիտոյքներ, ամէն լեզուով գիտական, գեղարուեստական, բանասիրական նոր երեւցած գործեր դեռ քիչ կը հասնին հոն: Կաւաժարութիւնը որ երկրին հանրային կեանքին բաղձատեսակ էական պէտքերուն ստիպումը է գոհացում տալ, այդ մասին չափով մը միայն կրնայ օգնութիւն բնծայել:

Արտասահմանի հայ — եւ օտար — գրական արտադրութեանց ծանօթանալու չափազանց քիչ կարելիութիւն կայ՝ ոչ միայն որովհետեւ հրատարակութեանց փոխանակութիւնը դեռ չտա չնչին չափով կը կատարուի, այլ եւ գրաքննական արգելքներու հետեւանքով: Մասաւորականներու համար օտար երկիրներ ճամբորդելու եւ իրենց հմտութիւնն ու տաղանդը աւելի յայնորէն ճոխացնելու գրեթէ բացարձակ անհնարութիւն կը տեսնուի: Ասոնք են ստուերները, բայց ասոնք պակասութիւններ են որ հետզհետէ պիտի անհետանան. մասամբ ան պատասխաններ վերջ ի վերջոյ պիտի հաստատուի այնքան աւելի շուտ որքան նոր բեթիմը՝ իր բնաշրջութեամբ կատարելագործուելով՝ ինքզինքը անխախտօրէն տեղաւորուած ու արմատացած զգայ եւ անոր վարիչներն իրենց իսկ մտածման բոլոր ձեւերուն ազատ արտայայտման մէջ տեսնին — ինչ որ անխուսափելի է — մտաւոր գործին լիակազատ արտայայտման մէջ տեսնեն — ինչ որ տարիճանական յառաջնադարութիւնը բարօրութեան ճամբուն մէջ, արտադրութեանց բաղձացումը, պետական հասոյթներուն բաւարարումը թոյլ պիտի տան որ մեր աշխտեղի արուեստագէտները, գիտուններն ու գրողները հետզհետէ աւելի մեծ չափով ստանան այն բո-

լոր պիտոյքները որոնցմէ քիչ ունին այժմ: Եթէ — հազուադէպ բացառութիւններէ զատ — անոնք չեն կրնար արտասահման ճամբորդել, գիւրութիւններ կը տրուի իրենց Պորտ. Միութեան միւս երկիրներն ու Միութեան կեդրոնավայրը՝ Մոսկուա այցելելու, եւ առիկա արդէն մտաւոր հորիզոնն ընդարձակելու, զարգացնելու որոշ միջոց մըն է: Պատճառ չկայ չյուսալու որ վաղը կառավարութիւնը սերիզ գրողներու եւ արուեստագէտներու ալ պիտի տայ արտասահման ճամբորդելու եւ առնել մը մնալու գիւրութիւնները, զոր տուաւ Զարեհյն, Մարտիրոս Սարեանին, Իսահակեանին եւ փրոֆ. Ապտալեանին: Եթէ կառավարութիւնը այսօր աւելի յաճախ չի տար այդ գիւրութիւնները, պատճառը կրկին է, նախ՝ որ՝ ատոր համար պէտք է օտար գրամ երկրէն դուրս հանել, ու որպէս զի իր հանրօգուտ մեծ ծրագիրներուն իրականացումը շարունակէ եւ լրացնէ, ան է՛ն ասաջ ստիպումը է այդպիսի անհրաժեշտ պէտքերու համար օտար գրամ դուրս հանել (քանի որ արտասահմանէն գնուելիք գործիքներն եւ այլ նիւթեղէններն ու աւարկանները օտար գրամով միայն կարելի է գնել): Երկրորդ պատճառը այն է որ եղած են մտաւորականներ որ Պ. Հայաստանէն — ինչպէս եւ Պորտ. Միութեան միւս երկիրներէն — արտասահման մեկնելու արտօնութիւն ուղած եւ ստացած են, հաւատարմով թէ պիտի միշտ հաւատարիմ մնան նոր բեթիմին եւ ճիշդ հակառակն բրած են, որով մտաւորականներուն Պորտ. Միութենէն դուրս ելլելը գոհարացած է:

Այս թերութիւնները, որ հասարակաց են Միութեան բոլոր երկիրներուն — ժամանակաւոր են՝ ապահովապէս, ու պիտի սրբազրուին՝ հետզհետէ ամբողջ Միութեան մէջ, սրբազրութիւն որ պիտի սկսի — եւ արդէն իսկ սկսած է — Միութեան կեդրոնին մէջ որ ուղեցոյցն է այդ զաւանկցած բոլոր Հանրապետութիւններուն: Ժամանակաւոր են այդ թե-

բութիւնները, մինչ մտաւորականներու կացութեան բարեկամութեամբ, մտաւորական գործին տրուած հիմնական դիւրութեանց հաստատութեամբ, այնքան տեւական որքան կարեւոր բարեքներ են: Ու Հայաստանի մտաւորականները կը պահանջեն, կը պահանջեն իրենց կեանքի ու արտադրութեան պայմաններուն մէջ տեղի ունեցած աշդ անհրաժեշտ յատաճիկութիւնները, եւ ուրախ են ատոր համար: Անոնք որ նոր վարդապետութեան յարած են, աւելի քան ուրախ, արբէյտ են զազատարական երանութեամբ մը, գիտակցութիւնն ունենալով այն բարձր հրճուածքին զոր իրենց խռովին իրենց իսկ ուժերով քայլ առ քայլ իրականացնելու նուիրուած խրոխտ աշխատանքին մէջ կը գրտնեն: Անոնք որ անկուսակցական կը մնան, բայց համակրութիւն ու յարգանք ունին նոր բեթիմին զրական կողմերուն համար եւ անկեղծօրէն կը մասնակցին երկրին տնտեսական ու մտաւոր վերականգնման ճիգերուն, իրենց հայրենիքին եւ իրենց ժողովուրդին ներկան զօրացնելու եւ յատկապէս ապագայ մը պատրաստելու նուիրական վաստակին գործիք ըլլալու մեծ գոհունակութիւնն ունին: Հասկանալի է ուրեմն որ Խորհ. Հայաստանի տարեկարձին Գրողներու Տան մէջ տօնախմբումին, հոն հաւաքուած մտաւորականներու խանդավառութիւնը սրտազին ըլլար ու խոր:

Թէ ինչպիսի գուրգուրանքով պաշարուած է մտաւորական գործիչ մը Խորհ. Հայաստանի մէջ, ատոր մէկ կենդանի ապացոյցն ալ ունեցայ՝ ներկայ գտնուելով Գարեգին Լեւոնեանի քառասնամեայ գործունէութեան յարեւանին:

Գարեգին Լեւոնեան, Ջիւանի մեծ աշուղին որդին, իմ վաղեմի բարեկամս, մեր սովորէն բարձրացած ու համակրելի բանասէրներէն մին է. պատեւապէս ստաճ ան ծանօթ էր իր հայ

եւ օտար արուեստներու եւ գրութեանց նուիրած ուսումնասիրութիւններով, իր Գեղարուեստ Հասկան հասկացում՝ զոր հրատարակեց ինքզինք տարի, իր քանի մը գրքոյկներով (Հայ աշուղներ, եւն), այն երկրպագ ջանքերով զոր ի գործ գրաւ երկու հատորի մէջ ամփոփելու համար իր մեծանուն հօր երգերը: Հայաստանի խորհրդայնացումէն յետոյ, ան, ինչպէս Յովհ. Թումանեան, Թօրամանեան, Լէօ, Թումանեան, Սպենդիարեան եւ այլն, առաջին բողբոյսն իր ջերմ ու բոխունուէր աշխատակցութիւնը բերաւ՝ մտաւոր գործին մէջ՝ նոր բեթիմը հաստատող իր հայրենակիցներուն եւ անկից ի վեր հրատարակեց բարձրութիւ յօգուածներ իրեն սիրելի նիւթերու վրայ, ի յոյս բնծայեց գրքոյկներ, որոնց վերջինն էր Սայեաթ-Նովայի հայերէն երգերուն լիակատար հաւաքածուն՝ կենսադրական ու քննական ուսումնասիրութեամբ մը, եւ անի մէկէ աւելի կոտաւարտ աշխատութիւններ, որոնց գլխաւորներէն մին է հայ պարբերական մամուլի լիակատար պատմութիւնը, որ, ինչպէս վերջերս լրագիրներէն խմացանք, ի մօտոյ պիտի հրատարակուի Մելգոնեան Ֆօնաի Գանձաժողովի ձեռքով: Այդ ուշիմ, հմուտ, պրպտող, գեղասէր վաստակաւորին, որ իր ազնիւ ու համեստ բնասրութեամբ սովորէն սիրելի դարձած է, քառասնամեայ գտնուածքին յարեւանին է որ պիտի տօնուէր: Հանդէս որոշած էին կատարել ճիշդ այն օրն ուր պիտի մեկնէր Երեւանէն՝ քանի մը օր Թիֆլիս անցրնելէ յետոյ Փարիզ գտնուելու համար: Այսպէս զիս հրաւիրեց ներկայ գտնուիլ աշդ հանդէսին, ու բնականաբար օրով մը յետաձգեցի մեկնումս, մասնակցելու համար աշդ յարգանքի ցոյցին: Ջերմ, մտերիմ, յազիչ հանդէս մը եղաւ ստիկա: Երեւանեան հանդէսներ մենք արտասահմանի մէջ ալ ունեցած ենք, որոնք, իբր օտար հողի վրայ՝ պանդխտութեան մէջ՝ ազգային մշակոյթին բնծայուած մեծաբանքի ցոյցեր՝ իրենց ուրոյն հրապոյցն ու

քնորոշ արժէքն ունեցած են. վերածնած Հայ պետութեան մը մայրաքաղաքին մէջ, հայրենի հողին վրայ աշխատող ամէն ճիւղի մասնակիւններու համախմբումի մը կողմէ՝ հայ կառավարութեան մասնակցութեամբ՝ կատարուած այդ հանգէսը ուրիշ նկարագիր մը ունէր, հրճուեցուցիչ, սրտապնդիչ, հպարտացուցիչ նկարագիր մը, որուն իմ վրաս գործած քաղցր տպաւորութիւնը երբեք պիտի չմոռնամ: Լուսաւորութեան ժողովրդական կոմիտարին ներկայացուցիչը՝ Պ. Դգնունի, Պետական Հրատարակչութեան վարիչը՝ Պ. Եղուարդ Զօփուրեան, է՛ն առաջ խօսք առին, յորեկարին բերելու համար պաշտօնական գնահատման արտայայտութիւնները — «վաստակաւոր դրօշ» պատուանունին շնորհում եւ նիւթական որոշ նուէր, — յետոյ՝ ուղերձներ արտասանեցին Գրողներու Ընկերութեան եւ այլ մասնաբաժան ու զեղարուեստական կազմակերպութեանց ներկայացուցիչներ, ծանօթ գրագէտներ, արուեստագէտներ, քննադատներ: Այսպէս ինծի ալ խօսք տուա, ու հաճոյքն ունեցայ արտայայտելու՝ նախ՝ պաշտամունքը զոր երկար տառնէ ի վեր կը տածեմ յորեկարին սքանչելի հօրը քերթողական գործին համար, յետոյ՝ սէրն ու յարգանքը զոր ունիմ յորեկարին պատուական աշխատութիւններուն եւ սրտայիջ, անձնուէր նկարագրին հանդէպ, ու վերջապէս հրճուանքը տալիս մը մեր հայրենիքի մայրաքաղաքին մէջ սպրած եւ մեր ժողովուրդին հոն պարգած վերականգնման սիրայի ճիւղն անձամբ տեսած ըլլալուս: Հասարակութիւնը յուզմունքով արտասանուած այդ քանի մը խօսքերը հաճեցաւ վարձատրել երկարատեւ վեհանձն ծափերով, որ, կը զգայի, իմ համետ անձինս մէջէն՝ կ'ուղղուէին արտասահմանի բոլոր հայ մասնաբաժաններուն, անոնց անշուշտ՝ որ Խորհ. Հայաստանի մէջ կատարուող մեծ գործը գիտեն թմրենել ու գնահատել եւ անոր իրենց կրցած չափով կ'աջակցին: Բայց այդ վարձատրութենէն ալ աւելի սրտա-

ռուշ ու թանկագին երեւցաւ ինծի այն բարեկամական ինքնաբերական ցոյցը զոր սրահին մէջ ներկայ եղող ուսանողներէն խումբ մը եկաւ, հանդէսին աւարտումէն յետոյ, ինծի շնորհել, զիս պաշարելով Հայաստանի փառաւոր ազադան կերտելու բաղդին սահմանուած առոյգ, սէգ, լուսաւոր երիտասարդութեան մը ազնիւ համակրութեամբը:

Հանդէսէն յետոյ, յորեկարին բազմաթիւ բարեկամները հաւաքուեցան Նոր Հիւրանոցի ճաշարանը, հացկերոյթի գումարթ սեղանի մը շուրջ, ուր արտասանուեցան սիրուն բաժակահատեր, երգուեցան Սայեաթ-Նովայի, Զիւանիի, Կոմիտասի դեղեցկագոյն էջերէն ոմանք եւ Խ. Հայաստանի նոր երգեր. հաւաքոյթը, ուրախ չաղակրատութեան մը մէջ, տեւեց մինչեւ ժամը 3: Երեկարին գործն ու անձր դրուատող ճառերէն յետոյ Զանառի գերասանը, որ հիմայ Պետական Թատրոնին առաջին արուեստագէտներէն մին է դարձած⁽¹⁾, Նորենց բանաստեղծը, Խօսիկ երգիծարանը եւ ուրիշներ՝ հետուններէն եկած ու հետեւեալ օրը մեկնող իրենց հիւրին ուղղեալ քանի մը բարեկամական խօսքեր արտասանեցին, որոնց առաջատարանց՝ երանելով հայրենի հողին վրայ՝ այս պատմական մեծ փուլին մէջ, երկրին փերկքին ու մեր մշակոյթին զարգացման համար աշխատող իր եղբայրակիցները, անոնց մողթելով եւս քան զեւս մեծ յաջողութիւններ յօգուտ մեր հայրենիքին ու մեր ժողովուրդին եւ բռնելով իրենց «ոչ թէ միայն բարով, այլ ցանկութիւն», որովհետեւ ապրելէ յետոյ այդ անմոռանալի մօրաք զոր եւս ապրեցայ երեսունի մէջ, անհնար էր որ մեր մայրաքաղաքէն բաժնուէի առանց օր մը նորէն հոն երթալու եւ աւելի երկար հոն մնալու խոր ցանկութեան:

(1) Երեսանի քերթերէն հանդիմով իմացանք որ Զանառ, քաւական չհամարելով Պետական Թատրոնի ամենէն վարպետ դերասաններէն մին դարձած ըլլալը, իբր քատերգակ

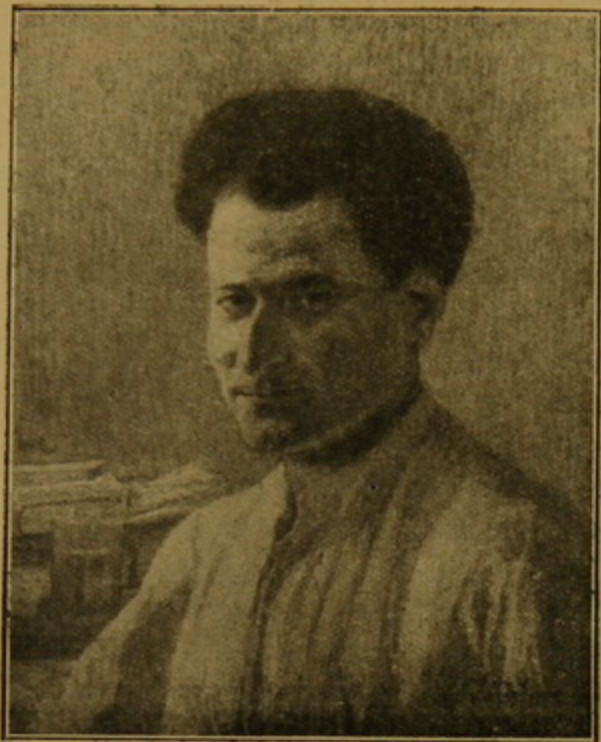
Եւ արդարեւ, այն պահուն խել, ուր զրի կ'առնեմ Երեւանի մասուր կեանքէն յիշատակներս, որ դեռ մէկ մասն են միայն այն բազմապան պատկերներուն որ մտքիս մէջ կը մնան այնտեղ անցուցած երեսուն օրերէս, կարօտի սուր զգացում մը կ'արթննայ մէջս, զգացում որ այնտեղէն մեկնելէս ի վեր, շատ հեղ, երբեմն շատ ուժեղ կերպով, կը պատէ զիս, առատօնները մանաւանդ, երբ յանկարծ կը յիշեմ Երեւանի առատօններս, որ ժամանակացոյցս կը պատրաստէի ուրախութեամբ՝ օրուան մէջ տեսնելիք անձերուս, այցելելիք վայրերուս կարգն ու ժամերը նշանակելով. ի՞նչ աղուս օրեր էին անոնք, ի՞նչքան լեցուն, ի՞նչքան տաք (հակառակ զերօէն 14 աստիճան վար ցուրտին), ի՞նչքան զուտ հայկական (հակառակ պաշտօնապէս «միջազգայնական» միջոյցներին)։ Ու մտածել որ Պ. Վրացեան ելեր էր իր փառքոյի յօդուածաշարքին մէջ մինչեւ իսկ խորձել զիս ու Խորհ. Հայաստանի վարիչները, թէ ինչո՞ւ այս վերջինները չորս

շարաթ միայն թոյլ տուեր են ինծի մնալ հոն եւ ոչ թէ երեք ամիս եւ թէ նոյն խել ինչո՞ւ եւ չեմ ինչոյր կամ անոնք չեն առաջարկեր որ ընդ միշտ հոն հաստատուիմ։ Նոյնը կ'ըսէր՝ աւելի ընդլայնելով՝ Պոսթօնի Հայրենիքին խմբագիրը իր վերջին յօդուածներէն մէկուն մէջ՝ «Քանի մը ամբոխաւար մասուրականներ, ինչպէս՝ օրինակ՝ Ա. Չօպանեան, Յ. Պօղոսեան, Հ. Երուանդ, Կիւմիւշկէրտան, վերջին քանի մը տարուայ ընթացքին բարեհասկացան Հայաստան երթալ, բայց զացին ինչպէս պիտի երթային օտար գրօնաշարիկներ։ Անոնցմէ եւ ոչ մէկը ուզեց մնալ Հայաստանի մէջ, տպրիլ մեր մայր ժողովրդական զանգուածին հետ, անոնցմէ ոչ մէկը ուզեց իր անձնական հանգիստը զոհել Հայաստանի համար, ոչ մէկը ուզեց իր եռանդը, իր գիտութիւնը, իր կեանքի փորձառութիւնը նուիրել Հայաստանին։ Այսպէս, Ա. Չօպանեան հապառք մը մնաց Հայաստանի մէջ եւ փութաց օր առաջ իր շունչը տոնել իր իրապէս սիրեցեալ Փարսիզի մէջ, եւն, եւն»։

ալ ուզեր է փայլիլ եւ իր առաջին փորձը յանգեր է հազուադէպ յաջողութեան մը։ Արեւելեան կեանքը պատկերացնող իր Շահնամէ խաղին ձեռագիրը գոր ուղարկելու էր Մոսկուա՝ լաւագոյն քատերախաղերու համամիութեան կան մրցման մը, գոր կեդրոնական կառավարութիւնը բացած էր, ժիւրիին կողմէ երրորդ մրցանակի արժանի դատուող գործերու կարգն է դասուեր (առաջին մրցմանակ ոչ մէկուն չեմ տուեր, երկրորդ մրցանակը տուեր եմ երկու ռուս նոր յայտնի քատերագիրներու)։ Մոսկուայի Լիթէրատուրնայա Կադէթա քերթի այդ առիւտ գրեր է՝ «Հայաստանի քատերական եւ գրական միջավայրերուն մէջ մեծ գոհունակութեամբ ընդունուեցաւ պետական մրցման ժիւրիի կողմէ իրաւացիօրէն գնահատուած այդ տաղանդաւոր քատերագրին առաջին գործը»։

Այդ պարոնները, որ այս տեսակ քաջաբերաներով կ'ուզեն այնպէս ցոյց տալ թէ մեր «Հայաստանասիրութիւնը» մակերեսային է, զրեթէ զերստանական, պէտք է գիտնան թէ իրենց կարծածէն աւելի բազմաթիւ են այժմ Հայաստանի մէջ թրքաճայ Ռամկաւար-Աղաստական կամ սուսահայ ժողովրդական կուսակցութեանց ատենով անդամ եղած Հայեր, որ կը գործակցին հայրենիքի վերականգնման աշխատանքին. ու բոլոր անկուսակցականները որ ժողովուրդին ստուար զանգուածը կը կազմեն, եւ սրտանց յարած են հոն կատարուող վերաշինական ճիգին, արտասահմանեան Ռ. Ա. մասուրականներու մտայնութիւնն է որ տոնին։ Գալով ինծի, Խ. Հայաստանի վարիչները հոն մնալու ժամանակիս համար սեւէ սահմանափակում չգրին. «Կրնաք մնալ ինչքան ուզէք» բռին։ Եթէ չըլլար վաղահաս խիստ ձմեռ, որ, որ արգելք էր երկրին ամէն կողմը պար-

տեղիս եւ եթէ չըլլային Փարիզ երեսի վրայ ձգած պարտականութիւններս ու աշխատութիւններս որ զիս կը ստիպէին շատ շերկարել բացակայութիւնս, անշուշտ գտնէ երեք տմիւ պիտի ուզէի մնալ հոն, աւելի շատ բան տեսնել, աւելի երկար սպրիլ աշկ կեանքը, եւ անշուշտ ինծի պիտի թոյլատրէին առիկա, ու ատոր համար գիւրտութիւններ իսկ պիտի տային ինծի: Իսկ եթէ ուզէի հաստատուիլ հոն, ապահովապէս առ ալ պիտի գիւրացնէին, ինչպէս գիւրացւոյն հոն հաստատուիլը իմ բնկերներսս՝ Յովհաննէս Յակոբեանին կամ Յակոբ Փափուպեանին, կամ իմ եղբայրակիցներսս՝ Երեմիայիցին ու Ա. Իսահակեանին: Ընչդ է սակայն որ աշկ խնդրանքը եւ շրթի, ու չէի կրնար բնել, որովհետեւ ինչ որ կրնամ եւ բնել Հայաստանի մէջ, բազմաթիւ են ու նոնք որ առիկա շատ լաւ կ'ընեն հոն: Մինչդեռ ինչ որ տարի երէ ի վեր եւ կ'ընեմ Փարիզի մէջ՝ հայ գրականութիւնն ու արուեստը արեւմտեան մեծ ժողովուրդներուն ճանչցնելու, եւրոպացի մատուր վարպետներու եւ հայ ժողովուրդին, գրականութեան ու դասին միջեւ կապ հանդիսանալու, եւրոպական մշակութիւն մեր ժողովուրդին ծանօթացնելու գործին աջակցելու համար, բազմաթիւ չեն առիկա բնագոյնը: Տասնի չափ Քրանսերէն հասարակութիւնը կ'ու հրատարակելիք, տմանց ձեւագիրը կ'իտաւարտ, միտները՝ ծրագրուած, մասամբ սեւագրուած: Երեւան նստած՝ չեմ կրնար առանք յրացնել եւ հրատարակել: Ասկից դատ, եւ մշտական ուսանող մըն եմ, կ'ուզեմ՝ իմ քիչ մը զիտցածս իմ գործերովս մեր հասարակութեան հաղորդելով հանդերձ, շարունակել միշտ ուսանիլ ու դարգանայ, եւ առիկա Փարիզի պէս գրական ու գեղարուեստական միջավայրի մէջ է որ կրնամ լաւագոյն կերպով բնել քան Երեւանի: Ու — ինչո՞ւ պարզօրէն ամէն ինչ չրսել — շափաղանց վարժուած ալ եմ մտածման յիսկառար ազատութեան աշտ միջոյնս: անկից հետո գիտար է ինծի

ԴՈՒՐԳԷՆ ՄԱՀԱՐԻ
Գիմանկար Փ. Թեքլեմեղեանի

համար արտադրել: Այս վերջին երկու նկատումները, ինչքան ալ կարեւոր ըլլան, գոհելու կարող պիտի զգայի եւ զիս ի նպատակէ ստաւելութեանց, նոյն իսկ ազգային տնտեսկաւ կական տաւելութեանց, զոր հայ մատուրական մը հոն միայն, հայ հոգի վրայ, հայ պետութեան մը ծոցին մէջ՝ վերանորոգման, աւելի ճիշդ՝ ստեղծագործման հոյակապ շարժումի մը աշխատանք մեծ շրջանին՝ կրնայ գտնել իր կարողութեանց եւ եռանդին առջեւ: Բայց առաջին յիշատակած նկատումներս, որ կարծուած են աւելի անհասկանալի ու ցեղանուէր են նորէն, չեմ կրնար գոհել: Եւ առիկա Պ. Վրացեանէն շատ աւելի լաւ բարձրած էին Երեւանի քաղաքական ու մատուրական վարիչները, որ ինծի ամենատիրալիր կերպով յայտնեցին թէ կը յուսան որ օր մը նորէն կ'երթամ հոն, ու գեղեցիկ կ'անուիր, աւելի երկար մնալու եւ Հայաստանի ամէն կողմը եւ հոն կատարուած ու կատարուող բոլոր գործերը

տեսնելու համար, բայց անտեսման ոչ մէկը չըստ թէ ինչո՞ւ չէի ուզեր մնալ ու հաստատուիլ Երևան, բմբունելով որ Փարիզի մէջ իմ համեմատ մտաւոր ուժերս աւելի օգտակար կրնան ըլլալ մեր գրականութեան, մեր ժողովուրդի վարկին, ու նոյն ինքն Սորձ. Հայաստանին։ Մեր հայրենիքը իր աշխատանքի ճամբարիս գէմբով, իր բուն արժէքով ու նշանակութեամբ, — առանց չափազանցութեան, յատկութիւն ու թերութիւն անկեղծութեամբ ցոյց տալով, — արտասահմանի հարիւր հազարաւոր պանդուխտ Հայերուն ճանչցնելու եւ սիրցնելու, վերացեանկերպ մազմաթաթախ բամբաստողներու գէմ անոր իրական արժանիքները պաշտպանելու, պաշտպանահայութիւնը այդ կենդանի ու գործոն հայրենիքին մէջ կատարուած կենսական աշխատանքին աջակցիլ հրաւիրելու գործը՝ գրեթէ նոյնքան կարեւոր է, ներկայ բոլորին, որքան այն գործը զոր մեր մատուցական եղբայրները մեր հայրենիքի մէջ կը կատարեն։ Օր մը պիտի դայ անշուշտ, որ ես ինքս ալ հոն պիտի ցանկամ գտնել իմ կեանքիս հուսկ հանգրտանը, որպէս զի իմ վերջին տարիներս հայրենի հողին վրայ ապրելու եւ այդ վերականգնման աշխատանքին մէջ ուղղակի բաժին մը — ամենախոնարհ բաժինն իսկ — ստանձնելու քաղցրութիւնն ունենամ, եւ որպէս զի ապահով ըլլամ թէ պանդուխտ ծնած, պանդուխտ ապրած ոսկորներս պիտի կարենան հանգչիլ մեր տոհմային հինաւոր հողին մէջ ուր կը քնանան մեր ազգը կերտող ու զարկերու քնթացքին դայն պահպանող ու զարգացնող նախահայրերս։ Մինչեւ այդ, քանի մը տարին անգամ մը՝ այց մը, աւելի ճիշդ՝ ուխտագնացութիւն մը Հայաստան, անշուշտ անհրաժեշտ է, յապեցնելու համար այն կարօտը զոր բնագոյական անդամադրելի միջոցով մը կը զգամ՝ Նոր Հայաստանին մէջ անցուցած մէկ ամիսէս ի վեր, եւ այդ ուխտագնացութեան մէջ նոր եռանդ, գործունէութեան նոր ուժ, երիտասարդացման նոր թափ ստանալու

համար։

Գրողներու Ընկերութիւնը, ասուլիսներ ու գրական հանդիսութիւններ կազմակերպելէ զատ, կը կատարէ նաեւ ուրիշ գործեր, որ կարեւոր են։ Ան կը սարքէ խմբական այցելութիւններ Թիֆլիսի ու Բաղուի, Մոսկուայի կամ Սարաթովի դաշնակից ու բարեկամ Հանրապետականց մտաւորականութեան, կամ կ'ընդունի անոնց մտաւորական պատգամաւորութեանց այցը Հայաստան, կը զրկէ պարբերաբար իր անգամներէն մէկ քանին այս կամ այն աշխատաւորական շրջանը, որպէս զի այս ինչ գործարանի բանուորներուն կեանքն ու ստանալիքն եւ զայն գրական գործերու նիւթ դարձնեն, կամ որպէս զի գրական, գեղարուեստական, գիտական հարցերու վրայ բանուորներուն բանախօսութիւններ արտասանեն։ Վերջապէս, այդ Ընկերութիւնը կը հրատարակէ իր պաշտօնական օրկանը, Գրական Թերթ, որ շահեկան ու կենդանի բովանդակութեամբ պարբերական մըն է (կիսամսեայ)։ Վերջերս իմացանք որ ան պիտի սկսի նաեւ հրատարակել Գրական Հանդէս անունով ստուար ամսագիր մը։ Գրական Թերթը, զինքը յաջողապէս լրացնող ետքի. Արուեստ պատկերազարդ ամսագրին հետ՝ որ օրկանն է Լուսաւորութեան ժող. Կամխարութեան եւ որու խմբագիրն էր մինչեւ վերջերս Ազատ Վշտունի բանաստեղծը, Սորձ. Հայաստանի գրական ու գեղարուեստական կեանքին հարստացող ու ճոխ պատկերացում մըն է որ կուտայ։

Պէտք է մասնաւորապէս ի վեր հանել նորութիւնն ու կարեւորութիւնը գործարաններու աշխատաւորութեան, ինչպէս եւ գիւղերու հողագործական աշխատաւորութեան Գրողներու Ընկերութեան կողմէ արուած այդ այցելութիւնները։ Ո՞վ երբեք խորհած էր գրականութեան ու արուեստի գեղեցիկութիւնները տանիլ տարածել ծանր աշխատանքի նուիրուած մարդկա-

ԵՐԵՒԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ
ՄԷԿ ԱՆԿԻՒՆԸ

յին այդ գանդուածներուն մէջ, որպէս զի ա-
նոնք հազորդ գտնան մտաւոր կեանքի բարձր
հաճոյքներուն: Ասիկա ոչ միայն կը ծառայէ
հանրային գործին գանազան ձեւերով աշխա-
տողներուն — մասնաւորապէս բազուկի աշխա-
տաւորներուն եւ մտքի աշխատաւորներուն —
միջեւ եղբայրական կապ եւ սերտ իրերաձա-
նաչում յառաջ բերելու, ոչ միայն կը նպաստէ
գրական, գեղարուեստական, գիտական ար-
տադրութեանց հետզհետէ աւելի լայն շափով
ծառայման, այլ եւ կը խրախուսէ, կը
մղէ գործարանի ու հոգի աշխատաւորներու
մէջէն անոնք որ գրական կամ գեղարուեստա-
կան ձիրքեր ունին՝ այդ ձիրքերը զարգացնե-
լու, սրով եւ այդ ստուար տքնաջան բեղմնա-
ւոր գանդուածք ոչ միայն հետզհետէ աւելի
գիտակից, աւելի բմբունոյ ու սիրոյ հասարա-
կութիւն մը կը կազմէ, այլ եւ արտադրող ու-
ժեր կը հանէ իր ծոցէն: Նոյնպէս պէտք է
գնահատել մեծ նշանակութիւնը երկրէ երկիր
տրուած հաւաքական այցելութեանց: Ե՞րբ էր

պատահեր որ օտար մեծ ազգերու եւ նոյն իսկ
մեր դրացի ժողովուրդներուն մտաւորական
կազմակերպութիւնները պատգամաւորներ
զրկէին մեր երկիրը՝ մօտէն ծանօթանալու հա-
մար մեր գրական ու գեղարուեստական ար-
տադրութեանց, կազմակերպելու համար մեր
լաւագոյն գրական գործերու թարգմանու-
թիւնները, պատրաստելու համար մեր մշա-
կոյթի մասին իրազեկ ու լուրջ ուսումնասի-
րութիւններ: (ու մերոնք ալ ե՞րբ մտածեր ու
կրցեր էին նմանօրինակ պատգամաւորու-
թիւններ զրկել ուրիշ ու եւ է երկիր): Անհա-
տապէս է միայն որ մենկ ոմանք — շատ քիչ
— քանքեր բրած են ցարդ մեր գրականութիւնն
ու արուեստը հրատարակութիւններով ու բա-
նախօսութիւններով օտարներուն ծանօթացնե-
լու, եւ քանի մը օտար մտաւորականներ՝ Հա-
յերու օգնութեամբ՝ նոյն բանն բրած են, —
ինչ որ ի հարկէ նշանակելի գործ է եւ պէտք
է շարունակուի, բայց օտարներու կողմէ հա-
ւաքական կազմակերպելու հետաքրքրութիւն
մը գէշ ի մեր մշակոյթի գոյութիւնը չունէր:
Հին բեթիմին, սուս բարձր ընկերութիւնը
կ'արհամարհէր Հայը (հակառակ որ սուս պե-
տութեան ան տուած էր մեծ անձնաւորութիւն-
ներ եւ այդ պետութեան գէշ ի Կովկաս յա-
ռաջխաղացութեան ամենակարեւոր օժանդա-
կութիւն բերած էր), զայն կ'անուանէր ար-
մեաշխա (աշխինքն՝ Հայուկ, որ համարժէք է
սալ ժիւիֆին): Բացառիկ երեսփոխներ եղան,
պատեհաբար քիչ առաջ՝ Վալէրի Պրիստֆի եւ
Կորքիի առած նախաձեռնութիւնները: առաջի-
նը եկաւ Կովկաս, հետաքրքրուեցաւ հայ բա-
նաստեղծներով, եւ հայ գրողներու աջակցու-
թեամբ հայ հին ու նոր բանաստեղծներու լա-
ւագոյն էջերու իր եւ ուրիշ սուս ծանօթ
բանաստեղծներու ձեռքով կատարուած գեղե-
ցիկ թարգմանութեանց հաւաքածու մը հրա-
տարակեց, ինչպէս եւ խնամեալ ուսումնասի-
րութիւններ մեր մշակոյթի մասին: Կորքի
հրատարակեց հատոր մը հայ (գլխաւորապէս

ժամանակակից արեւելահայ՝ ծանօթ գրողներու հատրմարի էջերու թարգմանութեանց՝ իր եւ ուրիշ կարող սուս գրողէաներու ձեռքով կատարուած : Ասանք անհատական նախաձեռնութիւններ էին եւ զանոնք յղացող ու գործադրող երկու օտարներն ալ արդէն մօտիկ էին այն աշխարհայեացքին սրուն ծնունդն եղաւ խորհրդային բեթիմը : Այս բեթիմին հաստատում էն ի վեր, իրարու համար ընդհանրապէս արհամարհանք եւ անելութիւն ունեցող գրացի ժողովուրդներ, — ինչպէս Հայը, Վրացին ու Աղբաղէականը, — իրարու մշակոյթը ճանչնալ եւ յարգել կը ջանան : Այդ երեք Հանրապետութեանց մտաւորականութեան պատգամաւորները պարբերաբար իրարու կ'այցեկեն, կազմակերպուած հաւաքական ճիգեր կը կատարուն հայ գրական կարեւոր գործերը վրացերէնի եւ թուրքերէնի վերածելու, ինչպէս եւ այդ գրացի ժողովուրդներու աճեմէն արժէքաւոր գրական արտադրութիւնները հայերէնի թարգմանելու : Երեք ժողովուրդներու նկարիչներուն, արձանագործներուն, երաժիշտներուն, գերասաններուն տաղանդը ցուցահանդէսներու, թատերական ներկայացումներու միջոցով մատչելի եւ սիրելի կը դառնայ երեք Հանրապետութեանց ալ հասարակութեան : Շիրմանդաղէի, Նար-Դոսի, Դերենիկ Դեմիրճեանի, Արեւիկան եւ Փափաղեան գերասաններու յորեկանը ոչ միայն երեւանի մէջ տօնուցաւ, այլ եւ Թիֆլիս ու Բազու : Քանի մը տարի առաջ, Երեւանի Պետական Թատրոնի սրանչիլի գերասանախումբը, ինչպէս եւ Պետ. Երաժիշտանոցի նուագախումբը, Միութեան անդամակցող բոլոր Հանրապետութեանց թատերախումբներուն ու նուագախումբներուն հետ, հրաւիրուեցան Մոսկուա, մասնակցելու համար բեմական արուեստի մեծ Ոլիմպիականին որ հոն կազմակերպուած էր եւ որու մասին Անահիտի մէջ երեւցաւ Կարէն Միքայէլեանի այնքան շահեկան յօդուածը : Եւ հիմայ, ահա որոշուեր է կազմակերպել այս տարի Մոս-

կուայի մէջ համամիութենական խորհրդային գրողներու համագումար մը, որուն մասնակցելի հրաւիրուած են Հայաստանի, Վրաստանի եւ Ատրաղէանի ու միւս բոլոր երկիրներու գրողները, եւ իրր տոտը նախապատրաստութիւն,

ԳՐՈՎՆԵՐՈՒ ՏՈՒՆԸ

Հայաստան եկեր են վերջերս սուս նոր գրականութեան խումբ մը յայտնի գէմքեր, — ինչպէս եւ ուրիշ սուս գրողներու խումբեր գացեր են այլ Հանրապետութեանց կեդրոնները, — խորհ. հայ գրողներուն եւ անոնց գործերուն ծանօթանալու, արդէն իսկ կատարուած սուս թարգմանութեանց վրայէն ուսումնասիրութիւններ պատրաստելու, անձանթ մնացած շահեկան ու բնորոշ գործերու թարգմանութեան գործը կազմակերպելու, որպէս զի համագումարէն առաջ Մոսկուայի գրական հանդէսներու մէջ հրատարակուած բլլան հայ նոր գրականութեան մասին յօդուածներ եւ լոյս տեսած բլլան այդ հայ նոր գրականութեան կարեւոր արտադրութեանց թարգմանութիւններ : Հաճոյքով կ'արտատպեմ հոս ինչ որ բեր է այդ սուս գրողներէն կարեւորագոյնը, Կիրայտին, գրական քննադատ, « Համամիութենական Խորհ. Գրողներու Կազմկոմիտէի պատասխանատու քարտուղար », տիկին Զապէլ Եսայեանին, որ անոր հետ ունեցած իր

տեսակցութիւնը հրատարակած է Հօկ ամսագրի վերջին թիւերէն մէկուն մէջ.

« Խորհրդային մեծ մշակոյթի ծաւալումը ունի այստեղ իր արտայայտութիւնը: Թատրոնը, նկարչութիւնը եւ մշակոյթի այլ բնագաւառները վերին աստիճանի հետաքրքրական արդիւնքներու հասած են: Դուք ունիք այստեղ ատանակարգ գրողներ, ատանակարգ նկարիչներ, դերասաններ, եւ: Այս մեծ արդիւնքներուն զուգընթաց՝ կան նաեւ անշուշտ բաներ որ դեռ ետ մնացած են: Այդ բացերը շուտով կը վերնան: Խորհ. Հայաստան այցելող մէկու մը տալիս տպաւորութիւնն է այն անդու, անդադար եռանդը որով ոգեւորուած են, ամէն բնագաւառներու մէջ, աշխատողները: Արդէն այսօր իսկ, որոշ մարդերու մէջ, Խորհ. Հայաստան հասած է մեծ արդիւնքներու: Օրինակի համար, տպագրական արուեստը շատ արթնացած է: Գիրքերու պատկերազարդութիւնը, Մ. Սարեանի եւ Կոջոյեանի իլլիւստրատիւնները համամիութենական շախմատ մեծ արժէք կը ներկայացնեն: Գիրքի արուեստը նոյնպէս մեծ աստիճաններու հասած է: Ակսելի, Ալազանի գիրքերը մեծ խնամքով ու ճշակով պատրաստուած են: Սրանց կողքին կան հրատարակութիւններ, ինչպէս պարբերականները, որոնք շատ անխնամ են... բայց այդ անհամաչափութիւնը ժամանակաւոր երևոյթ է: Ինչ որ կարող ենք եզրակացնել մեր կրած տպաւորութիւններու ամբողջութենէն, այն է որ ոչ միայն յոյսերով, այլ եւ օրինաւոր յաւակնութիւններով կարող էք դիմաւորել այն հեռանկարները որ լայնօրէն կը բացուին Խորհ. Հայաստանի մէջ »:

Երեւանի «Գրողներու Ընկերութիւն» է որ կ'ընդունի այդ պատգամաւորները, կ'օգնէ անոնց հայ նոր (կամ հին) մշակոյթի վարպետներն ու էական գործերը ճանչնալու եւ ուսումնասիրելու. ան է որ պիտի կազմակերպէ Մոսկուայի մէջ ի մօտոյ կայանալիք համագումարին հայ խորհրդային գրողներու

մասնակցութիւնը: Ասոնք Հայ Գրողներու Ընկերութեան գործունէութեան ամենէն կարեւոր մէկ բաժինն են անտարակոյս, եւ անհնար է չգնահատել մեծ արժէքը այն միումին ու խրախոյսին զոր մեր այժմեան Հայաստանի գրողները, արուեստագէտները կը գտնեն այն գիտակցութեան մէջ զոր ունին թէ իրենց արտադրութիւնները ուղղուած չեն միմիայն հայ սահմանափակ հասարակութեան, այլ պիտի կարենան ծանօթ դառնալ Խորհ. Միութեան հսկայ հասարակութեան, եւ վաղը՝ անոր միջոցով՝ ամբողջ աշխարհի հասարակութեան:

Խ. Հայաստանի մտաւոր կեանքի կարեւորագոյն հաստատութիւններէն են Պետական Հրատարակչականը, Հայաստանի Կուլտուրայի Պատմութեան Ինստիտուտը, եւ Մեկզոնեան Ծօնօրի Յանձնաժողովը: Ասոնցմէ երկրորդին, որուն ծրագիրն ա՛յնքան բնդարձակ է եւ կատարած գործը ա՛յնքան բազմաձեւօրէն արդիւնաւից, Անահիտի մէջ արդէն իսկ մասնաւոր յօդուած մը նուիրեցի: Միւս երկուքին վրայ կ'ուզեմ ըսել հոս՝ հակիրճ կերպով՝ ինչ որ էական է: «Պետհրատ»ը, ղեկավարութեանը տակ այն ուշիմ ու եռանդուն երիտասարդ մտաւորականին որ է Եղուարդ Չօփուրեան, ահագին գործ է կատարած անցեալ տասնամեակի ընթացքին: Թէ ինչքան մեծ ծաւալման հասած են օրաթերթերն ու այլ պարբերական հրատարակութիւնները, թէ ինչքան լոյս տեսած գրքերը բազմաթիւ ու բազմաձեւ են եղած՝ մանաւանդ վերջին քանի մը տարիներուն, այդ մասին նախորդ յօդուածներուս մէջ գրած եմ արդէն. կը բաւէ հոս յիշատակել անգամ մը եւս Շիրվանդադէի ամբողջ գործերու նոր հրատարակութիւնը, նոյն հեղինակին Կեանքի Բովից տիտղոսով Քրքնակենսագրական երկու հատորները, Նար-Դոսի, Դերենիկ Դեմիրճեանի, Չարենցի, Սունդուկեանի երկու

հաւաքածուները, Թուամանեանի, Հեփնաք-նիքը, Աւետիք Իսահակեանի հատընտիր քերթուած-ներու ժողովածուն, Չարենցի, Նորենցի, Ալա-զանի, Մահարիի, Գեղամ Սարեանի, Տարօնցիի եւ այլ բանաստեղծներու նոր արտադրութիւն-ները պարունակող հատորները, Բակունցի, Ստեփան Չօրեանի, Արագիի, Թովմազի, Միքայէլ Մանուկեանի, Մկրտիչ Արմենի եւ ուրիշ հին ու նոր արձակագիրներու վէպերն ու պատմուածքները, Գարեգին արք. Եովսէփեա-նի, Լէօի, Մ. Արեղեանի, Հ. Աճառեանի, Յա-կոր Մանանդեանի, Ղափանցեանի, Աֆթան-դիլեանի, Թօրամանեանի, Եր. Շահազիզի, Ապիրիզոն Մելիքեանի, Դրաստամատ Սիմոն-եանի, Գարեգին Լեւոնեանի, Սիմոն Եակոբ-եանի, Աշոտ Եովհաննէսեանի, Եովհաննէս Եակոբեանի եւ այլ բանասէրներու եւ քննա-դատներու հմտական գործերը, Համալսարա-նի եւ «Հայ. Կուլտ. Պատմ. Ինստիտուտ»ի Տեղեկագիրները, «Արեւմտահայ Բանաստեղծ-ները» հաւաքածուն, Պետրոս Դուրեանի բա-նաստեղծութեանց հատորիկը, Պարոնեանի ամբողջ գործերու նոր հրատարակութիւնը, իսկ ու երրորդը վարպետ գրողներու կարեւորագոյն գործերէն ոմանց թարգմանու-թիւնները, եւ զիստ իւրիշ շատ մը գիտական, պատմական, լեզուաբանական, քննադատական ու գրական գործեր որոնց լիակատար ցուցակ մը անհնար է տալ հոս: Կը բաւէ յիշել նաեւ թէ մամուլը տակ կը գտնուին եւ ի մօտոյ կ'ե-րեան Խ. Աբովեանի, Մ. Նալբանդեանի, Յ. Թուամանեանի, Մեծարենցի ամբողջ գործերու քննական խնամեալ հրատարակութիւնները, Սիւրիլի բանաստեղծութեանց հաւաքածուն, Հայկական Համայնագիտարանը (որ տասնեակի հատորէ պիտի բաղկանայ), Հայ Գրականու-թեան Պատմութիւնը (որուն երկու հատորներն արդէն լոյս են տեսեր), թարգմանութիւնները սպանիական մատենագրութեան մեծագոյն հրաշակերտին՝ Soli Քիշոքին (գոր կը պատ-րասուի Մակինցեան) եւ վրացական բանաս-

տեղծութեան կարեւորագոյն գործին, Ընծե-նաւորին, եւ նմանօրինակ այլ անմահ գրութե-գործոցներու: Կը բաւէ այսքանը մտքի տուի-րելել յարգալից ղեահատանքի զգացում մը ու-նենալու համար հանգէպ Պետհրատի վարչու-թեան, որ այդքան խոշոր գործ է կատարելը այսքան քիչ ժամանակի մէջ: Ու պէտք է ան-գամ մը եւս ի վեր հանել գոյեկի ճիշդ գոր-ան վերջերս ի յայտ կը բերէ գեղարուեստա-կան վայելուչ տպագրութեամբ գրքեր տալու: Լրագիրներու եւ հանգէպներու տպագրութիւնը դեռ շատ խեղճ է, բայց Հոկտեմբեր—Նոյեմբ-բեր յորեկանական շրջից հատորը, Չարենցի երկերու ստուար հաւաքածուն, Մահարիի, Ա-լազանի, Սայեաթ-Նոյի, Պետրոս Դուրեա-նի հատորները իրենց լաւ թղթով, մաքուր ու ճաշկաւոր տպագրութեամբ, վարպետ ար-ուեստագէտներու ձեռքով յորինուած գեղեցիկ զարդանկարներով, պատիւ պիտի կարենային բերել երրորդական մեծ հրատարակչական տան մը:

Ու Պետական Տպարանի մեծատարած հաւ-տատութիւնը արդէն իսկ անբաւական կը հան-գիտանայ գոհացում տալու հրատարակչական գործին բոլոր պահանջներուն, որ ամէն տե-սակի ինքնագիր ու թարգմանական արտա-դրութեանց օրրատօրէ թարգմանած հետեւան-քով՝ մշտական աճման մէջ են. պէտք կը զգացուի աւելի եւս բնդարձակել այդ հատա-տութիւնը:

Հրատարակչական գործին լուրջ ա-ջակցութիւն մը կը բերէ Մելիգոնեան Խօնար, որ արտասահմանեան Հայաստան կողմէ Խորհ. Հայաստանին բնծայուած գործակցու-թեան ամենէն կարեւոր ու քեզմասուր տարբե-րէն մէկն է: Տարեկան 3000 ռուբլի եկամուտով զոր, ըստ Մելիգոնեան նուիրատուութեան պայ-մանագրին, Բարեգործականը կ'ուղարկէ ու միշտ պիտի ուղարկէ, այդ Խօնարի Եանձնաժո-ղովը Մանկավարժական Համալսարանին մէջ կը պահէ մէկ քանի ուսանողներ՝ մասնաւորա-

պէս հայադիտական ստանդը հետեւելու համար, որպէս զի սպառնալիքներ եւ սպառնալիքներ գտնուեցան: Առկից դատ, ան իր վրայ առած է Հայոց հին ու նոր պատմութեան, լեզուի եւ այլ հայադիտական նիւթերու վերաբերեալ շարք մը գործերու հրատարակութիւնը, որ մեծարժէք լրացում մը կը բերէ Պետհրատի կատարած ստուար ու բազմադիմի գործին: Յարկ Մեղրոնեան Գօնտի շնորհիւ լոյս տեսած են Հր. Աճառեանի «Հայերէն Արժանատի Բառարան» բազմահատոր գործը, Յակոբ Մանանդեանի «Կէտները եւ չափերը հնագոյն հայ աղբիւրներում», «Մանր հետազոտութիւնները» գրքոյկները, Մ. Արեղեանի «Հայոց լեզուի տեսութիւնը» եւ «Հայոց լեզուի տաղաչափութիւնը», Երուանդ Շահապիւրի «Հին Երեւան» եւ «Միքայէլ Նալբանդեանի գիտներ», Երուանդ Լալայեանի «Գամբանների պեղումներ Խորհ. Հայաստանում» աշխատութիւնը, Սպիր. Մելիքեանի «Կաթողիկոսական տաղաչափութեան անալիզը», Թ. Թորամանեանի «Շինանիւթերի գործածութիւնը հին Հայաստանում», Յովհ. Յակոբեանի «Ուղեգրութիւններ», հարաւարապետ Բունիսթեանի «Գտնիւրի հետազոտական տաճարը» (զեւ քիչ օր առաջ լոյս տեսած), ամենքն ալ՝ բանասիրական մեծարժէք գործեր, ամենքն ալ շատ մաքուր տպագրութեամբ: Բազմաթիւ են ձեռագիր գործերը որ ընդունուած են արդէն Յանձնաժողովի կողմէ եւ կարգի կը սպասեն հրատարակուելու համար. առանց մէջէն չի չտաակենք միայն մէկ քանին, Փրոֆ. Ս. Խաչատուրեանի «Սեպագրութեան չրջանի Հայաստանի Պատմութիւնը» (1), Փրոֆ. Մելիքեանի «Վրաց աղբիւրներ Հայաստանի եւ Հայերի մասին», Գարեգին Լեւոնեանի «Հայ պարբերական Մամուլը սկզբից մինչեւ մեր օրերը», Ստեփան Մալխասեանի «Հայ լեզուի բա-

ցատրական բառարանը», Կոստատուր խոշոր աշխատութիւն, եւն եւն:

Վերջապէս, այդ Գօնտի եկամուտին մէկ մասով, Յանձնաժողովի ձեռներէց ու կարող քարտուղարը, Յովհաննէս Յակոբեան, զազափարը յղացաւ երկու տարի առաջ՝ Համալսարանական Թաղին մէջ նոր մատենադարանի շէնք մը կառուցանելու, ուր, ինչպէս կը գրէի նախորդ յօդուածումս, պիտի ամփոփուին հայադիտական, կովկասագիտական, արեւելագիտական գրքերը, ինչպէս եւ էջմիածին ու Երեւան գտնուող բոլոր հայ հին ձեռագիրները որոնց թիւն աչժմ 9000ը կ'անցնի, որով Պետական Մատենադարանը իր խճուղումէն լայն չափով մը պիտի թեթեւնայ ու հին ձեռագիրները աւելի գիւրաւ մատչելի պիտի գտնան զանոնք ուսումնասիրել ուղղով մեր մայրաքաղաքի սարեց ու երիտասարդ բոլոր բանասէրներուն, գրողներուն, արուեստագէտներուն:

Յակոբեան կը փափաքի նաեւ այդ նոր մատենադարանին մէջ յատուկ տպարան մը հիմնել որպէս զի Մեղրոնեան Գօնտի հրատարակութիւնները, փոխանակ Պետական Տպարանին մէջ կարգի սպասելու եւ ոչ մնալու, աւելի արագ կերպով կատարուին այդ մասնաւոր տպարանին մէջ:

Հայադիտական մատենադարանի շինութիւնն սկստուելու մօտ է արդէն, ինչպէս կ'իմանանք լրագիրներէն: Հապուադիւտ գրքեր ու թանկագին հին ձեռագիրներ պահելու համար ուղուած պոզպատէ դարակներուն զնումը, ինչպէս եւ ծրագրուած տպարանի հիմնարկութիւնը՝ Յակոբեան փափաքեցաւ որ կատարուի արտասահմանի Հայերու մասնաւոր նուիրատուութիւններով. այդ մասին զիմումներ եւ զան, եւ խորապէս ցաւալի է որ առանց համար հարկ եղած համեստ դումարները նուիրող ու եւ մէկը զեւ չգտնուեցաւ (ու մտածել՝ որ ազգասէր Հայերու համար ամենէն խանդավառիչ հանդամանքն ունեցող նպատակի մըն է որ պիտի յատկացուէին այդ դումարներ-

(1) Այս շատ կարեւոր գործը արդէն լոյս տեսաւ:

բը) : Վերջին բողկին, Երեւանի լրագրիւններէն իմացանք թէ Մելիգոնեան Ֆոնտի Յանձնաժողովը, յառաճառելով արտասահմանէն սպառած աշղ օդնութենէն, Հայ. Կուլտ. Պատմ. Ինստիտուտի և Մարքս-Լենինեան Ինստիտուտի վարչութեանց հետ համաձայնէր է որպէս զի միասին ճարեն հարկ եղած զսոմարը և հիմեն հաշագիտական տպարանը, իսկ սրտատեայ զարակներու համար զէս կը սպասեն հաւանօրէն արտասահմանէն բարի լուրի մը... Եւ նորէն պրտք կը սեպեմ կրկնել կոչը զոր ուղղեցի Անահիտի անցեալ թիւով. հիմալ որ նոր մատենադարանին շինութիւնն աւարտելու

վրայ է, եթէ զտնուին արտասահմանեան քանի մը սենեւոր Հայեր որ հաճին նուիրել սրտատեայ զարակներ աշղ մատենադարանին, ինչպէս և տպագրական քանի մը մեծ ու փոքր մեքենայ՝ նոր հիմնուելիք տպարանին, մեծապէս ազգօգուտ գործ մըն է որ կատարած պիտի ըլլան և իրենց նուէրները հաճոյքով ու երախտագիտութեամբ պիտի ընդունուին Մելիգոնեան Յանձնաժողովին կողմէ :

(Շարունակելի)

Ա. ԶՕՊԱՆԵԱՆ